широкою верствою українофільської інтелігенції через громадівські організації. Не маючи змоги «просвітити» селянство, український рух все-таки зумів виховати молоде покоління свідомих українських патріотів, які змогли перетворити його на політичний рух із гаслом самостійної України. Отже, цивілізаційний вибір Україною XIX ст. був здійснений. Не дивлячись на зростаючий асиміляторський тиск російського самодержавництва, Україна не лише не втратила своєї самобутності, але й продовжувала процес націєстановлення у загальноєвропейському контексті. І уже в кінці XX ст. здобутки українського руху доби національного ренесансу дозволили Україні вибудувати власну державність.

1. *Гирич І.* Історичні причини наших поразок і перемог / Ігор Гирич. – Львів: ЛА «Піраміда», 2011. – 142 с. **2.** *Горський В. С.* Історія української філософії: Підручник / В. С. Горський, К. В. Кислюк. – К.: Либідь, 2004. – 488 с. **3.** *Грицак Я. Й.* Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.: [Навч. посібник для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак. вузів, вчителів.] / Я. Й. Грицак. – К.: Ґенеза, 2000. – 360 с. **4.** *Дзюба І.* У світі думки Лесі Українки / І. Дзюба. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 44 с. **5.** *Попович М. В.* Національна культура і культура нації / М. В. Попович. – К.: Т-во «Знання» України, 1991. – 61 с.

Світлана Кагамлик

Інтелектуальний потенціал української церковної еліти ранньомодерного часу за свідченнями сучасників

В статті аналізується інтелектуальний потенціал української церковної еліти ранньомодерного часу за свідченнями сучасників у його різних проявах: в освітньому рівні; інтелектуальному становленні; культурно-освітній діяльності осіб в архієрейському сані.

The intellectual potential of the Ukrainian church's elite of the Early Modern time is analyzed in the article after the testimonies of contemporaries in their different aspects: educational level; intellectual becoming; cultural and educational activity of the persons in bishop's dignity.

Одними із важливих джерел, які дають підстави охарактеризувати інтелектуальний потенціал української церковної еліти ранньомодерного часу, є матеріали, залишені свідками тогочасної епохи, які могли безпосередньо спостерігати і оцінювати життя й діяльність вищого православного духовенства. Слід звернути увагу на певну тенденційність такої інформації, яка, залежно від бажання особи-оповідача, могла ідеалізувати свій об'єкт (як у випадку життєписів святителів, які часто писалися за певною схемою), чи навпаки, що бувало значно рідше, намагалася подати його в негативному ракурсі. Такі свідчення могли мати або цілісну, завершену форму, якщо стосувалися конкретної особи – написання біографій, виголошення панегіриків, похоронних промов, складання епітафій, або залишитися у вигляді невеликих вкраплень, згадок у літературних творах, спогадах, листуванні, офіційній документації тощо, а тому не можуть мати самостійного значення для характеристики особи.

Для з'ясування розвитку інтелектуального потенціалу українських церковних ієрархів – вищого адміністративного проводу української церковної еліти – варто прослідкувати декілька його етапів: 1) освітній рівень, здобутий під час навчання у Києво-Могилянській академії та інших вітчизняних і закордонних навчальних закладах; 2) інтелектуальне становлення; 3) культурно-освітня практика у архієрейському сані.

Освітній рівень (навчання у вітчизняних і закордонних навчальних закладах). Характеристика інтелектуально-освітнього рівня ієрарха його сучасниками іноді допомагає з'ясувати окремі аспекти його життя і діяльності, особливо, коли біографічні дані є неповними чи суперечливими. Зокрема, відомо, що майбутній київський митрополит Іван Борецький навчався у Львівській братській школі, але припускають, що він міг також навчатися в Острозькій школі і в закордонних навчальних закладах, наприклад, у Краківському університеті. Принаймні такий рівень його освіченості і знання мов засвідчував його сучасник Єлисей Плетенецький, стверджуючи, що Борецький «в божественном писаніи искусен, греческій и латинскій язык добрѣ умѣвый» [3, с. 5]. Саме ці мови, починаючи з 1604 р., Борецький викладав у Львівській братській школі, того ж року став її ректором.

Його наступник Ісайя Копинський навчався в Острозькій школі, а на думку деяких дослідників – у «галицьких училищах» Львова. Сучасники називали його мужем «благоговейним, искусним, во всіх добродетелях исправным» [5, с. 280].

З часів протекторства над Києво-Могилянською академією митрополита Петра Могили склалася традиція направляти за кордон для поповнення знань і підготовки до викладацької роботи кращих вихованців коштом ректорів чи покровителів – митрополитів. Стипендії для навчання за кордоном надавали, окрім Петра Могили, ректори Варлаам Ясинський, а пізніше, у XVIII ст. – Рафаїл Заборовський, Самуїл Миславський, Гавриїл Кременецький. Таким чином у XVII–XVIII ст. більшість майбутніх архієреїв здобувала освіту за кордоном – в університетах Польщі, Чехії, Італії, Франції, Німеччини.

Освітній рівень майбутніх ієрархів, зокрема тих, які були визнані святими, яскраво ілюструють також дані з житій. Зокрема, укладач житія св. Димитрія Ростовського так описує цей період його життя: «егда добре навыче чтенію и писанію славенскаго діалекта, тога вданъ бысть [отрок Данило (в чернецтві Димитрій) – С. К.] во граде Кіеве въ училищный Богоявленскій монастырь ради обученія иностраннымъ языкамъ и другимъ свободнымъ, тамъ преподаваемымъ наукамъ. По определеніи въ сіе училище, отрокъ Даніиль остроты ради ума свого и неусыпнаго ради прилежанія въ скоромь времени хорошіе нача въ ученіи показывати успехи, и паче сверстниковъ своихъ преспеваше: немногимъ же летомь минувшимъ, явися довольно искусенъ въ стіхотворстве и витійстве, и знающъ добре все тое, чему учимо бысть» [11, с. 5–6].

Цікаво, що характеристику інтелектуального рівня ієрархів містили навіть написи під портретами ієрархів. Так, у написі під портретом єпископа Костромського і Галицького Геннадія Андріївського, який зберігався в Новгород-Сіверському Спасо-Преображенському монастирі, де архієрей завершив своє життя, зазначалося, що він «в греческом, немецком и латинском языках искусен, философію и богословіе в Киеве в 1736 окончил» [5, с. 34].

Інтелектуальне становлення. До висвяти в архієрейський сан більшість майбутніх ієрархів проходили етап інтелектуального становлення, займаючись культурно-просвітницькою діяльністю. Насамперед, свій інтелектуальний потенціал вони могли виявити у проповідництві, а також у викладацькій діяльності в Києво-Могилянській академії,

написанні богослужбових праць тощо. Так, активно займався проповідництвом у Києво-Печерській лаврі Димитрій Туптало (Ростовський). Зокрема, 24 лютого 1685 р. він виголосив проповідь на роковини поховання Інокентія Гізеля, у зв'язку з чим тогочасний Печерський архімандрит Варлаам Ясинський назвав його «искусным и благоразумным проповедником слова Божія» [4, с. 340], що характеризує неабиякі ораторські здібності церковного діяча. Проте головною справою Димитрія Туптала у Лаврі було написання і підготовка до друку «Книги житій святих», відомої як «Четьї-Мінеї». Укладенню цієї чотирьохтомної агіографічної енциклопедії Димитрій присвятив 20 років життя, завершивши її пізніше, уже в митрополичому сані. Це видання отримало високу оцінку сучасників. Так, листуючись із Лаврою в червні 1754 р., митрополит Чорногорський Василь Петрович висловлював велику вдячність за надані йому книги «Жития святых» Димитрія Ростовського, яких, за свідченням митрополита, «нигде достать не можно» і «в печати при Россійской типографіи нет», і давав високу характеристику автору книги. Згодом, звертаючись до Синоду, Василь Петрович обстоював необхідність видання цих книг в Києво-Печерській друкарні для всіх східнослов'янських народів, «…понеже славенского нашего языка сербской, болгарской, долмацкой и кроацской народы, из которых (кроме нашей черной Горы) под игом турецким между махометанами, а другіе в Римской имперіи и Венеціанской республики промеж папежцами и против ересей иноверцами состоят, вседушевно желают таковых книг, достать токмо не имеют откуда; а сіи книги оным славенским нашим народом весма на пользу есть…» [4, с. 252].

Як правило, характеристика сучасниками здібностей певного церковного діяча часто слугувала рекомендацією на посідання вищого становища в освітній і духовній сфері. Так, 1721 р. ректор Московської слов'яно-греко-латинської академії Феофілакт Лопатинський доповів Синоду про необхідність поповнення викладацького штату і вказав на києвопечерських ієромонахів (назвавши у тому числі Германа Копцевича) як на здібних «ко ученію философии, риторики и пиитики мужей». Майбутній єпископ Бєлгородський і Обоянський Аггей Колосовський після прийняття чернечого постригу виконував обов'язки коректора Лаврської друкарні, а також проповідника. В грудні 1768 р. Духовний собор Києво-Печерської лаври, оцінюючи заслуги Аггея «в проповѣди слова Божия, в экзаминаторской должности, в исправкѣ печатаемых в лаврской типографіи книжних проб», а також в «безпорочном обхожденіи и усматривая в нем и к болшим послушаниям способность», увів його до кола лаврських соборних старців [4, с. 298].

Здатність до виконання тих чи інших чернечих послушань, зокрема у просвітницькій сфері, містять документи, які ілюструють чернечий постриг майбутніх ієрархів. Так, Інокентій Неронович прийняв у лютому 1725 р. чернечий постриг у Києво-Братському монастирі за рекомендацією ректора Академії Йосифа Волчанського, який характеризував його як «чесного і благоговійного, здатного як до професорської, так і до проповідницької діяльності» [5, с. 390].

Високий рівень викладацької майстерності майбутніх ієрархів залишився у спогадах тогочасних вихованців Академії. Зокрема, Афанасій Лобисевич, який учився в Академії у 1747–1754 рр., через 40 років після її закінчення в листі до свого колишнього наставника ректора Академії Георгія Кониського, а тоді архієпископа Могильовського, згадував: «Давно то було!.. Там тоді під рукою Вашого Преосвященства були: Щербацький* – високий талант в поясненні правил грецької мови; Нащинський, що ввів переклади й поезію російську, Максимович**, краса іпостасі і гласа людського, муж двох світів й великої вченості; смиренномудрий Гирчич*** і Ярошевський… Часто ми в бесіді (з Г. Політикою – *Авт.*) згадували Ваше Преосвященство в Братській церкві за кафедрою… всерадісно нам віщаючого й захоплюючого, і часто там в сонмі всієї філософської й богословської юності у вчених дискусіях перемагаючого» [2, с. 145]. Цей лист є показовим свідченням глибокої обізнаності київських вчених, у тому числі й майбутнього Київського митрополита Тимофія Щербацького і Чернігівського архієпископа Іоанна Максимовича, у різних сферах знань, їх зразкового уміння вести богословські дискусії. Усе це викликало у студентів справжню повагу до своїх наставників і залишало добру пам'ять на все життя.

Особливої ваги надавали характеристиці на найвищі, архієрейські становища. Так, відправляючи до Москви ігуменів київських монастирів – Захарію Корниловича і Стефана Яворського, київський митрополит Варлаам Ясинський у супровідному листі просив Московського патріарха Адріана дозволу висвятити одного з відправлених ним осіб на Переяславську кафедру. При цьому він характеризував обох київських ігуменів як таких, що «*добрѣ* церкви святой благоугожденіем и благоразуміем служат». Врешті, такий дозвіл отримав Захарія Корнилович, а Стефана Яворського з наказу Петра І у квітні 1700 р. було висвячено на єпископа Рязанського і Муромського.

Перспективу майбутнього настоятельства й архієрейської висвяти для вихованців Києво-Могилянської академії мав на увазі і Синод, коли давав 1735 р. дозвіл на чернечий постриг для кількох її студентів без обов'язкової за вимогами Духовного Регламенту 3-річної випроби («искуса»), вказуючи, що «какъ въ архіерейское достоинство, такъ и въ настоятели монастырскіе конечная нужда требуетъ, дабы производимы были люди ученые…». Освіченість кандидатів була для Синоду головним критерієм заміщення настоятелів в провідних, передусім ставропігійних обителях. Так, коли в 1721 р. вирішувалося питання, хто з двох синодальних членів більш достойний посади настоятеля Троїце-Сергієвої лаври – архімандрит Московського Симонова монастиря Петро Смілич чи Московського Іпатського монастиря Гавриїл Бужинський (обидва пізніше стали архієреями), один із членів Синоду висловився на користь останнього, мотивуючи тим, що він «наипаче видится к тому угоден, понеже и школьнаго ученія зело доволен, что всем знаючим его видно, и в синодальных делах зело прилежне и знательно трудолюбив»[12, с. 558–559; 8, № 755, 756].

При ієрархічному підвищенні приймалася до уваги і оцінка світських осіб, а надто особливо впливових. Відомо, що гетьман Іван Мазепа високо оцінював видатні адміністративні здібності і педагогічний хист майбутнього київського ієрарха Іоасафа Кроковського і рекомендував його на посаду ректора Києво-Могилянського колегіуму

* Щербацький Георгій (бл. 1725–18.08.1754) – вихованець Академії, викладач грецької мови, поетики, риторики й філософії, автор трагікомедії «Фотій», редактор грецької граматики Варлаама Лящевського (Лейпциг, 1746), з 1753 р. професор богослов'я Московської слов'яно-греко-латинської академії.

** Максимович Манасія (р. н. невід. – 2,07.1758) – вихованець Академії, послідовник Симона Тодорського, викладав у Академії німецьку та єврейську мови, 1755*–1758 – професор богослов'я і ректор Академії, визнаний богослов.

*** Гирчич Хома (1720 – р. см. невід.) – професор поетики й риторики в Академії, згодом – професор філософії Московської слов'яно-греко-латинської академії.

в листі до Київського митрополита Варлаама Ясинського: «пречесний отець Кроковський, ігумен Микільський, людина досконало вчена, богобоязлива, зело розумна і статечна і краще від інших управляти зможе» [4, с. 285]. Цьому передував майже десятирічний досвід закордонних освітніх мандрівок київського вченого, який сприяв його швидкому зростанню як наукового і церковно-адміністративного діяча.

Подібний приклад високої оцінки світськими сучасниками київських вчених подає біографія Рафаїла Краснопольського, першого ректора Московської слов'яно-греко-латинської академії. Його вважали кращим після Стефана Яворського «в знаній богословія и свободных ученій и во изрядстве латинскаго диалекта» («Лексикон треязычный» Ф. Полікарпова). 20 березня 1708 р. Краснопольського було хіротоновано на архієпископа Холмогорського і Важського. В листі до Стефана Яворського боярин Б. Головній, обґрунтовуючи призначення Краснопольського на Холмогорську кафедру, писав, що до Холмогор потрібні «искусные и ученые и политичные люди, понеже та холмогорская єпархія у знатного морского порту, где бывает множество разных народов иноземцев, с которыми дабы тамошний архиерей мог обходиться по пристойности политично…» [5, с. 292–293].

Культурно-освітня діяльність у архієрейському сані. Незаперечну роль діяльності українських ієрархів у розвитку культурно-просвітницької сфери відзначали присвячені їм панегірики. Так, підкреслюючи визначні заслуги Сильвестра Косова перед Київським колегіумом, його вихованці по смерті митрополита (13 квітня 1657 р.) склали на його честь панегірик «Столп цнот знаменитых к Богу зешлаго ясне превелебнаго, его милости, отца Сильвестра Коссова, архіепископа митрополита Кіевскаго, Галицкаго и всея Россіи, в *коллегіумѣ* братском Кіево-Могилянском выставленный, ясне превелебному в его милости, отцу Діонисію Балабану, архіепископу митрополиту Кіевскому, Галицкому и всея Россіи отъ того-ж коллегіума дедикованный 1658 г., януарія 30».

Л. Крщонович, автор панегірика на честь Чернігівського архієпископа Лазаря Барановича «Redivivus phoenix, illustrissimus et reverendissimus Lazarus Baranowicz…» («Воскреслий фенікс, найясніший і преосвященний Лазар Баранович…»), зазначав, що Баранович, як «справжній Аполлон», «заквітчав гори Могилянського Парнасу». Високоерудований автор писав, що за архієпископом плаче вся Русь, бо доброчинствами своїми ще за життя він заслуговував більшої поваги, ніж карійський цар Мавсол. Той уславлений був лише гробницею (мавзолеєм), прирівняною до семи чудес світу, а преосвященний Лазар відродиться, як Фенікс, у споминах не лише в стінах Академії, але й серед народу [5, с. 60].

Свідчення про опікування української ієрархії просвітницькою справою збереглися в деяких хроніках. Так, у хроніці Києво-Михайлівського монастиря збереглася така характеристика Київського архієрея: «Рафаил Заборовскій, воспитанник сначала кіевской, а затѣм заиконоспасской академии, …на митрополичьей кафедре в Кіевѣ высказался, как ревностный поборник просвещенія, ученія и ученых любитель и благодетель» [6, с. 163]. Ці слова підкреслюють, що київський ієрарх, усвідомлюючи велику роль освіти у вихованні духовенства і пастви, чи не більше від своїх попередників приділяв увагу її розвитку. Цьому підтвердженням були практичні дії митрополита – турбота про поліпшення становища Києво-Братського монастиря, від якого безпосередньо залежав матеріальний стан Києво-Могилянської академії, реставрація й розбудова навчальних приміщень і академічної церкви, щедрі особисті пожертви, обстоювання прав і привілеїв Академії, опікування навчальним процесом, зокрема написання академічної інструкції і т. і. Саме тому вдячні професори й спудеї найменували свою alma-mater на честь митрополита Києво-Могилянсько-Заборовською. З нагоди відкриття Конґреґаційної зали у липні 1739 р. студенти піднесли своєму протектору гравюру, виконану вихованцем Академії, художником-гравером Григорієм Левицьким, яка відобразила архієрея на фоні суспільно-політичного життя тогочасної України. Словами «Мудрості отец – Петр Могила, Первый навершитель дела – Рафаил всецѣло» [6, с. 236] – піїти Академії віддали дань Заборовському як гідному продовжувачеві справи її засновника.

Важливою є оцінка культурно-просвітницької діяльності українських ієрархів, які служили на теренах Російської імперії, з боку місцевого духовенства та світських осіб, яка була не завжди однозначною. У більшості свідчень, які збереглися на сьогоднішній день, визнається високий освітній та інтелектуальний рівень українського вищого духовенства, їхня перевага над російським. Відомо, зокрема, шанобливе ставлення тогочасних росіян до одного з найвищих церковних сановників – Феофана Прокоповича, який тривалий час був не тільки найбільшим авторитетом в Україні й Росії, а й визначним громадським діячем, навколо якого згуртовувалися прихильники суспільних перетворень, котрих він називав своєю «ученою дружиною». До неї входили, зокрема, російські вчені В. Татищев, А. Кантемир, Я. Брюс та ін. Всі вони глибоко поважали Прокоповича, цінували його вченість. Так, Татищев давав Прокоповичу на перегляд свою багатотомну «Исторію россійскую», а в заготовленій «духовній» заповідав своєму синові читати поряд з творами святих отців твір «Первоє ученіє отроком». «Наш архієпископ, – писав він, – був у науці, філософії і теології настільки вчений, що на Русі рівного йому досі не було. За природою гострим розумом і на диво твердою пам'яттю був обдарований» [5, с. 445].

Передові росіяни високо оцінювали вченість місцеблюстителя патріаршого престолу і Рязанського преосвященного Стефана Яворського, а також Ростовського митрополита Димирія Ростовського. Збереглися свідчення дружнього ставлення до них з боку Новгородського митрополита Іова. У своїх листах до них він висловлював вдячність за надіслані йому книги і давав їм високу оцінку [11].

Цінною характеристикою культурно-просвітницької діяльності українських високоосвічених архієреїв з боку місцевого російського населення є низка епітафій – віршованих написів на могилах. Зокрема, на могилі архієпископа Великолуцького Амвросія Юшкевича, похованого у Новгороді 1745 р., зберігся такий напис: «…основал и учредил в Антониеве монастире Семинарию, о которой особливое и великое раченіє всегда имел». Він засвідчує турботу, яку виявляв ієрарх до заснованої ним Норвгородської семінарії, якій передав свою власну книгозбірню [5, с. 606]. Особливо яскравою є епітафія на могилі архієпископа Архангелогородського і Холмогорського Германа Копцевича в Холмогорах:

«Носил в душѣ своей апостольску ревность,
И завсегда при случаѣ являл Божью дерзость,
Уча и размножая непрестанно школы,
Весьма был бдителен, истребляя противных расколы,
Тѣм просвѣщая Поморскую страну,
Истинным свѣтом бывая своему стаду,
Дѣлом, словом, ученіем медоточным,
И братолюбіем и жительством своим непорочным» [4, с. 336].

Епітафія славить ієрарха за його різносторонню діяльність, зокрема, за відкриття Холмогорської семінарії (в якій

він особисто викладав разом зі своїм братом Ігнатієм), за боротьбу з розколом і за просвітництво народів Помор'я.

Проте ставлення до українських учених-архієреїв з боку нижчого російського духовенства у більшості було підозріле, а нерідко й відкрито вороже, і передусім через їхню «латинську» освіченість. Так, Димитрий Ростовський писав цариці Прасковії Феодоровні про одного священика своєї єпархії, який «предъ многими людьми» порочив його «смиренное имя, нарицалъ еретикомъ, и римляниномъ, и невернымъ, и многими браньми лаятельствуя» [12, с. 686].

Таке ставлення підтверджували і самі росіяни. Так, за висловом архієпископа Маєвського, який давав свідчення у Решилівській справі на Георгія Дашкова, «ростовскій чехов›к неученый и духовным персонам, которыя суть природою из Малоросіян, будет великое изгоненіе, если он произойдет в Патріархи» [10, с. 3].

Серед вищих кіл Російської держави – як духовних, так і світських зустрічалися досить різкі висловлювання щодо «латинських» впливів на освіченість київських вчених. Вони вважали їх небезпечними для сучасників як такі, що засуджували цезаропапізм і секулярні тенденції в урядовій політиці Росії та породжували сепаратистські ідеї щодо державної та церковної незалежності України. Особливе незадоволення у цьому зв'язку склалося у Катерини II після виступу Ростовського митрополита Арсенія Мацієвича проти відібрання церковних маєтків та петицій гетьмана К. Розумовського щодо відновлення малоросійських прав і встановлення спадкового гетьманства. В особливій інструкції президенту Малоросійської колегії П. Рум'янцеву було вказано звернути особливу увагу на Київську Академію, з якої вийшов Арсеній Мацієвич та ін. опозиційні українські діячі: «Небезизвѣстно, – писала вона, – что обучающіеся богословію и опрѣделяющіе себя здѣсь к чинам духовным в самых малороссійских училищах по развратным правилам римскаго духовенства заражаются многими ненасытнаго честолюбія началами» [1, с. VI].

Використання українськими вченими в проповідництві доробку інших конфесій викликало занепокоєння у особливих ревнителів православної віри, яке передав у листі до Петра I Єрусалимський патріарх Досифей: «Ныне в той стране, глаголемое козацкая земля, суть неции, иже в Риме и Польше от латинов научени, и бяху архімандриты, игумены и прочитают неподобная мудрования в монастырех…» [12, с. 585]. Однак, навіть такі неоднозначні оцінки української церковної еліти служать підтвердженням високого освітнього й інтелектуального рівня її представників.

Отже, наявні свідчення щодо рівня освіти українських ієрархів, яку вони здобули під час навчання у Києво-Могилянській академії та інших вітчизняних і закордонних навчальних закладах, та якості їх культурно-просвітницької діяльності в Україні і Росії як на етапі інтелектуального становлення, так і в архієрейському сані, підтверджують високий інтелектуальний потенціал української церковної еліти ранньомодерного часу.

1. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. – Отд. II (1721–1795 гг.) / Под редакцией Н. И. Петрова. – Том III. Царствование Екатерины II (1762–1796 гг.). Киевский митрополит Арсеній Могилянский (до 1770 г.). – К., 1996. **2.** Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. – Бильна, 1807. – Т. 2. **3.** *Викул П.*, свящ. Киевский митрополит Иов Борецкий (1620–1631) / свящ. П. Викул. – Каменец-Подольский, 1894. **4.** *Кагамлик С. Р.* Києво-Печерська лавра: світ православної духовності і культури. XVII–XVIII ст. / Світлана Кагамлик. – К.: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, 2005. – 552 с. **5.** Києво-Могилянська академія в іменах. Енциклопедичне видання / Упоряд. З. І. Хижняк; За ред. В. С. Брюховецького / О. Ф. Задорожна, О. М. Шевченко. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2001. – 736 с. **6.** *Молчанов П.* Протектор киевской академии Рафаил Заборовский, митрополит киевский / П. Молчанов // Киевские епархиальные ведомости. – 1876. – Отдел второй. – № 5. – С. 162–172; № 7. – С. 228–236. **7.** Описание документов и дел, хранящихся в архиве Св. Синода. – Т. I (1542–1721). – № 355. – СПб.: Синодальная типография, 1901, 1868. – 776 + 436 с. **8.** Описание документов и дел, хранящихся в архиве Св. Синода. – Т. XV (1735). – СПб.: Синодальная типография, 1907. – 1200 с. **9.** *Пекарский П.* Наука и культура в России при Петре Великом: В 2-х тт. / П. Пекарский. – СПб., 1862. – Т. 1. **10.** *Розанов Н.* История Московского епархиального управления со времени учреждения Св. Синода (1721–1821) / Н. Розанов. – М., Синодальная типография, 1861. – Часть II. – Книга I. – 179 + 199 с. 11. *Титов Ф.* Св. Димитрий, митрополит Ростовский, бывший ученик Киевской духовной академии (1651–1709 г.) / Ф. Титов. – К., 1909. **12.** *Харлампович К.* Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь / К. Харлампович. – Казань, 1914. – Т. 1. – 821 с. **13.** *Чистович И.* Новгородский митрополит Иов. Жизнь его и переписка с разными лицами переписке с деятелями Руси / П. Рункевич // Странник. – 1861. – Т. 1. – С. 61–145.

Тамара Кушерець

Чи існує альтернатива «неліберальній» демократії?

Термін «неліберальна демократія» був введений американським політологом Ф. Закарія для позначення псевдодемократичних режимів постсоціалістичних та постколоніальних країн. Автор статті вказує на безперспективність реалізації цієї ліберальної утопії та на необхідність пошуку власних альтернативних стратегій соціального розвитку України в сучасних умовах.

The term «illiberal democracy» was introduced by the American political scientist F. R. Zakaria for the definition of pseudo-democratic regimes of post-socialist and post-colonial countries. The author indicates the absence of perspectives in the realization of this liberal utopia and shows the necessity of the national alternative strategies of social development of Ukraine in the modern conditions.

Перехід України від реального соціалізму до реального капіталізму призвів до поетапного обернення високого демократичного ентузіазму на глибоке розчарування. Разом з громадянами інших країн Східної Європи українці бажали якогось утопічного стану неможливої повноти, позначеного великою кількістю гучних назв («права людини», «вільне підприємництво», «демократичні свободи», «економічне процвітання» тощо), а не того, що отримали. Західні оглядачі із самого початку соціальних трансформацій у постсоціалістичних країнах вбачали в них підтвердження того, що люди на Сході хочуть того, що люди на Заході вже мають. «Вони механічно переклали ці вимоги у Західне ліберально-демократичне поняття свободи» [3, с. 258]. Проте між соціалістичною та західною альтернативою можливо була якась третя можливість свого власного входження в реалії сучасного глобалізованого світу?

Поспішні висновки західних аналітиків щодо розбудови суспільного устрою у країнах «другого» світу обернулися також розчаруванням. «Захід, який почав з того, що зробив ідола з дисидентського руху на Сході, який він розглядав як новий винахід своєї власної втомленої демократії, розчаровано відвертається від сучасних пост-соціалістичних режимів як від суміші корумпованої екс-комуністичної олігархії та/або етнічних і релігійних фундаменталістів…» [3, с. 256].